

Simpozij, ki je trajal nekoliko dlje, kot je predvideval program, je pokazal, da je stičnih točk med zgodovino in pravom mnogo ter da jim velja nameniti pozornost. Po vsakem sklopu je stekla živahna debata, ki je izrisala možnosti nadaljnjega raziskovanja. S sodelovanjem, kot je bilo to, se obogatita zgodovinopisna in pravniška stroka.

Posnetki celega znanstvenega posveta so prosto dostopni na spletnem portalu *Zgodovina Slovenije – Sistory*: <http://sistory.si/11686/40622>.

Tjaša Konovšek

Delavnica »Das 'demokratische Europa?' Demokratie- und Parlamentarismusgeschichte Europas seit 1970«, München, 15.–16. november 2018

Dve pomembni ustanovi s področja raziskovanja sodobne zgodovine – Institut für Zeitgeschichte v Münchnu in Kommission für Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien v Berlinu – sta 15. in 16. novembra 2018 v Münchnu pripravili za sedanja razmišljanja o vprašanju institucionalizirane Evrope, »križi reprezentativne demokracije« in problematiki *Evropa/demokracija* sploh dobro premišljeno delavnico o zgodovinskih vidikih njihovega razvoja in dojemanja. Zaobjemali sta ga prva širitve prvotnih Evropskih skupnosti (Evropske skupnosti; ES) v 70. letih 20. stoletja in vključitev nekdanjih socialističnih držav v Evropsko unijo (EU) na začetku 21. stoletja. Zadnji proces so razčlenili skozi vprašanje demokratiziranja idejnih, političnih, družbenih in gospodarskih pogledov naslednic nekdanjih vladajočih komunističnih partij v Nemški demokratični republiki (NDR/Vzhodna Nemčija), Poljski in Madžarski po letu 1989.

Kot je v vsebinskem uvodu k delavnici, pripravljenim skupaj s Caroline Rieger, opozorila Silke Mende (obe Institut für Zeitgeschichte), so predstavljene obravnave izhajale iz petih problemskih polj: že nakazanega vprašanja prostorske perspektive ES/EU, to je procesa njene širitve na jug in vzhod od sedemdesetih oziroma devetdesetih let 20. stoletja dalje; vprašanja demokratizacije, parlamentarizacije in pomena evropskega povezovanja v demokratični tranziciji oziroma transformaciji nekdanjih avtoritarnih oziroma socialističnih držav v liberalno demokratični politični in družbeni sistem; vprašanja vloge evropskih institucij v pojmovanju »demokratične Evrope«; vprašanja zgodovinenja pojmov »demokratiziranje«, »parlamentariziranje« in »evropeiziranje« v povezavi z njihovim prostorskim in časovnim okvirom; in vprašanja pomena periodizacije obdobja po letu 1970 z vidika v Evropi diferenciranega razmerja med demokracijo in parlamentarizmom. Zgodovinenju navedenih vprašanj in z njimi povezane pojmovne strukture razvoja ES/EU so se posvetili udeleženci delavnice iz različnih evropskih univerzitetnih in raziskovalnih središč.

Delavnico je sestavljalo troje sklenjenih obravnav: južne razširitve ES, Evropskega parlamenta kot institucije znotraj političnih praks in demokratične transformacije v

nekdanjem vzhodnem bloku. Prvi sklop obravnava vseboval referate Philippa Müllerja (Institut für Sozialforschung, Hamburg) – *Südlich von Westeuropa? Demokratie und Protest in Spanien nach Franco*, Caroline Rieger (Institut für Zeitgeschichte) – *Transformations- und Demokratisierungsprozesse in Spanien und Portugal im Kontext der EG-Beitrittsperspektive*, in Verene Mink (Kommission für Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien) – *Demokratisierung und Europäisierung als Zielkonflikt? Die Debatten über die Süderweiterung der EG im Deutschen Bundestag*, ki so obravnavali vprašanje demokratične transformacije in razširitve ES na jug, ter Christiana Salma (European Parliamentary Research Service, Bruselj) – *Transition und Demokratisierung in Griechenland, Portugal und Spanien aus der Perspektive des Europäischen Parlaments 1973–1977*, in Ane Mónica Fonseca (Centro de Estudos de Internacionais – Instituto Universitário de Lisboa, Lizbona) – *Portugal and the 1979 European Parliament elections: a young democracy learning from Europe?*, ki sta predstavlila poglede Evropskega parlamenta na južno razširitev ES.

Philipp Müller je predstavil različne poglede na demokratiziranje Španije po Francovi smrti. Spomnil je na njeno pojasnjevanje kot posledico sporazuma med levo in desno parlamentarno politično stranjo (kompromis elit), ki naj bi na škodo resničnih demokratično-civilnodružbenih sprememb omogočil politično stabilizacijo španske države. Temu nasprotna je ocena, da je h kompromisu elit vodil pritisk socialnih protestov. Nosilec demokratičnih sprememb naj bi bila civilna družba, ki je na podlagi svoje mobilizacijske moči imela politični vpliv. Müller je pri obeh interpretacijah opozoril na manko, ki zadeva družbeno participacijo javnosti in parlamentarnih strank. Po njegovem mnenju gre španski primer razumeti kot politiko eksperimenta, ki poudarja pomen in s tem povezavo obeh strani v okviru prizadevanj za dosego demokracije. Pri tem povezanost strankarske politike in politike protesta ne more veljati za južnoevropsko posebnost, pač pa za trenutno najbolj zanimivo evropsko politično eksperimentalno področje.

Demokratizacijski proces v Španiji in na Portugalskem, povezan z vstopanjem v ES, je obravnavala Caroline Rieger. Poudarila je pomen perspektive vstopa v ES za preoblikovanje in demokratizacijo obeh držav. Po koncu diktatur sta se usmerili v institucionalizirano evropeiziranje in ga na najvišji pravni ravni utemeljili z novo oziroma dodelano ustavno ureditvijo (Španija 1978, Portugalska 1982). Vstopili sta v družino zahodnoevropskih demokracij, moderniziranja gospodarskih in socialnih razmer ter spreminjanja načina razmišljanja. Ta proces je zaokrožil njun vstop v ES leta 1986.

Seveda se ob označitvi procesov demokratizacije in usmeritev za vključitev v ES v južnoevropskem prostoru zastavlja vprašanje, kako so nanje gledali v ustanovnih članih skupnosti. Na to je odgovorila Verena Mink. Najprej je opozorila, da sta v 60. letih zahodnonemška in francoska vlada – neupoštevajoč frankistično diktaturo – iz varnostnopolitičnih razlogov z naklonjenostjo sprejemali tedanja španska pridružitvena prizadevanja. Zamejil jih je Evropski parlament, ki je poudaril, da nedemokratične države, v katerih ne spoštujejo temeljnih pravic in svoboščin, ne sodijo v ES. Leta 1970 sta ES in Španija sklenili zgolj trgovinski sporazum. ES je podobno ravnala tudi do

portugalske diktature, saj se je Portugalska prav tako potegovala za članstvo v skupnosti. V določeni meri se je to ponovilo po vojaških udarih v Grčiji 1967 in Turčiji 1971. Nemška in francoska vlada iz geopolitičnih razlogov nista podpirali prekinitve grškega priključevanja ES, medtem ko ga je Evropski parlament zamrznil. Zaradi gospodarskih in varnostnopolitičnih preudarkov pa vojaški udar v Turčiji ni imel posledic za njeno evropsko integracijsko politiko. Ko so Španija, Portugalska in Grčija v sedemdesetih letih odpravile svoje avtoritarne režime, za njihovo vključevanje v ES ni bilo formalnih ovir. Iz političnih razlogov – utrjevanja demokracije – so ga podpirale vse članice Skupnosti. Ob tem je zahodnonemški Bundestag (Zvezni parlament) opozarjal, da bi morala ES imeti možnost odzivanja na morebitni nedemokratični razvoj v državah članicah, kar je vodilo k sklepu Sveta Evrope leta 1978, da sta spoštovanje in ohranitev parlamentarne demokracije in človekovih pravic predpogoj članstva v ES. Proces vstopanja Španije, Portugalske in Grčije v Skupnost je v 80. letih pokazal, da je poglobitev in razširitev demokratizacije skupni projekt ES in pristopajočih držav. To je imelo pomembno vlogo pri vzhodni širitvi ES/EU po letu 1989.

Kot tretji vidik obravnavanja južnoevropske širitve ES je delavnica opredelila stališča Evropskega parlamenta do nje ter odnos pristopajočih držav do prvih neposrednih volitev v parlament leta 1979. To temo sta predstavila Christian Salm in Ana Mónica Fonseca. Christian Salm se je osredotočil na vprašanje, po katerih kriterijih so poslanci Evropskega parlamenta ocenjevali demokratizacijske procese v Grčiji, Portugalski in Španiji ter kako so bili ti usklajeni z njihovim razumevanjem demokracije. Zelena evropska integracijska razvojna perspektiva se je izrazila skozi medsebojno vplivanje na demokratični razvoj v Južni Evropi in krepitev demokratičnih struktur v Evropskem parlamentu. Prve neposredne volitve v Evropski parlament leta 1979 pa na primeru Portugalske izven ES niso odmevale. Ana Mónica Fonseca je poudarila, da se je država tedaj soočala z resnimi notranjepolitičnimi problemi (nestabilnimi razmerami na političnem, gospodarskem, socialnem in kulturnem področju), ki so spremljale zgodnje obdobje njene demokratizacije. Čeprav je bila Portugalska že v procesu pristopnih pogajanj za članstvo v Evropski gospodarski skupnosti, volitve zaradi osredotočenosti na druga vprašanja niso vzbudile zanimanja, ne glede na to, da so predstavljale nekaj, česar bi se lahko Portugalska udeležila v bližnji prihodnosti.

Evropskemu parlamentu je bil namenjen tudi poseben sklop obravnav. V njem so referate podali Mechthild Roos (Universität-Augsburg) – *Die Parlamentarisierung der Europäischen Gemeinschaften vor 1979: Die Entwicklung des Europäischen Parlaments vor seinen ersten Direktwahlen*, Zoé Kergomard (Deutsches Historisches Institut, Paris) – *Das Schweigen eines nichtexistierenden Demos? Die Wahlenhaltung als Streitgegenstand der ersten europäischen Direktwahlen 1979 im deutsch-französischen Vergleich*, in Ines Soldwisch (Historisches Institut der RWTH Aachen Universität) – *Das »demokratische« Europa nach Maastricht – Das Europäische Parlament aus der Sicht seiner Abgeordneten*. Mechthild Roos je v svoji obravnavi tehtno opozorila, da je Evropski parlament v času pred prvimi neposrednimi evropskimi volitvami leta 1979 treba razumeti kot delujoč, ne le na evropsko pogodbeno materijo omejen organizem. Delovanje

prvih, delegiranih evropskih parlamentarcev ni bilo omejeno le na razpravljanje v strasbourgškem plenumu. Opirali so se na povezave, ki so jih imeli v nacionalnih parlamentih in svojih političnih strankah, v mednarodnih strankarskih ter nacionalnih in internacionalnih sindikalnih organizacijah. Na ta način so z neformalnim delovanjem vplivali na parlamentarne procese, pri čemer so posebno pozornost namenili področju socialne politike in parlament uveljavljali kot zastopnika interesov evropskih državljanov. Prvi evropski poslanci so že pred neposrednimi volitvami v Evropski parlament leta 1979 imeli zakonodajni vpliv, ki se je nato razvijal v novooblikovanem nadnacionalnem parlamentu.

Oblikovanje evropskega nadnacionalnega parlamentarnega subjekta je bilo leta 1979 utemeljeno ob nizki udeležbi na prvih evropskih volitvah. To je osvetlila Zoé Kergomard, ki je opozorila na precejšnje nezanimanje Evropejcev za ta dogodek. Na primeru Francije in Zvezne republike Nemčije (ZRN/Zahodne Nemčije) je razčlenila kampanjo za udeležbo na volitvah. Francoska kampanja se je osredotočila na konsenzualni okvir evropske integracije, saj so golisti in komunisti nasprotovali nadaljnemu prenašanju kompetenc na nadnacionalno raven, nemška, kjer so stranke soglasno delile evropsko usmeritev, pa je udeležbo na volitvah poudarila kot izraz pritrditve ES. Nemška kampanja je imela večji odziv kot francoska, v kateri so se odrazila evropska politična nasprotja in problemi francoske volilne politične prakse. Dodati je treba, da je volilna udeležba v sedemdesetih letih v Franciji nasploh padala, zadnje volitve v Bundestag pred evropskimi pa so izpeljali ob veliki volilni udeležbi. Zoé Kergomard je opozorila na stališče predsednika opozicijske CDU (Christlich Demokratische Union Deutschland) Helmuta Kohla, ki ga je podal o vprašanju legitimnosti v Evropi z nizko udeležbo izvoljenega nadnacionalnega parlamenta. Tolmačenje, da je zaradi nižje volilne udeležbe v primerjavi z volitvami v Bundestag vprašljiva, je zavrnil z utemeljitvijo, da v mnogih državah na svetu, vključno s Švico, 66-odstotna udeležba velja za uspešno. Ameriški predsedniki praviloma pridejo na položaj ob podobno nizki volilni udeležbi. To pa evropskih strank ne odvezuje premisleka, na kakšen način jo lahko izboljšajo. Vsekakor pa so volitve razočarale stranke, medije, politične institucije in politologe v njihovem idealiziranem pričakovanju *evropskega državljana*.

Kar zadeva Evropski parlament, so njegov institucionalni razvoj po letu 1979 usmerjale zahteve njegovih poslancev, ki so na podlagi svoje neposredne izvolitve in s tem povezanega predstavniškega položaja terjali večjo udeležbo v evropskih zakonodajnih procesih in odločanju. Kot je poudarila Ines Soldwisch, so poslanci v večji moči parlamenta avtomatično videli več demokracije. Maastrichtska pogodba leta 1993 je zato bila pomemben korak, ne pa še rešitev njihove lastne parlamentarizacije. Maastricht je okreplil vlogo parlamenta do Evropske komisije in Ministrskega sveta. Po Maastrichtu je Evropskemu parlamentu posredno pripadla pravica do zakonodajne pobude, razširili pa so tudi oblike njegovega zakonodajnega soodločanja. Maastrichtska pogodba je pomenila nadaljnje demokratiziranje Evropske unije, povezano z vprašanjem moči Evropskega parlamenta.

Z razpadom vzhodnoevropskih političnih sistemov po letu 1989 se je razširil prostor evropske parlamentarizacije in demokratizacije. Njun potek v NDR, Poljski in Madžarski sta predstavila Bettina Tüffers (Kommission für Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien) – *Selbstwahrnehmung, Selbstparlamentarisierung, Selbstauflösung: die Volkskammer der DDR 1989–1990*, in Thorsten Holzhauser (Jahannes Gutenberg-Universität Mainz) – *Von Geistern der Vergangenheit zu Musterschülerb der Transformation? Die Entwicklung postkommunistischer Parteien im Vergleich*. Parlamentarizacijo NDR so izvajali s pomočjo 18. marca 1990 pluralistično izvoljene 10. Volkskammer (Ljudske zbornice). Bettina Tüffers je poudarila, da so organizacijsko strukturo in delovanje vzhodnonemškega parlamenta dosledno oblikovali po bonskem zgledu, ob tem pa so morali poskrbeti še za ustrezno infrastrukturo (prenočišča za poslance, urade, sejne sobe, pripravo delovnih gradiv, telekomunikacijsko opremo, transportne zahteve), potrebno za parlamentarno dejavnost. Pri *learning on the job* (tako Tüffers) so imeli poslanci pomoč zahodnonemških sestrskih strank razen naslednice do tedaj monistične SED (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands) – PDS (Partei des demokratischen Sozialismus). Sicer pa se je razumevanje parlamentarnega delovanja v 10. Volkskammer razlikovalo od zahodnonemškega. Poznali so se neizkušenos in manjkajoča profesionalnost poslancev ter vtisnjen kulturni pečat življenja v NDR (nadstrankarska težnja po konsenzu). Vzhodnonemški parlament si je tudi prizadeval, da delikatna vprašanja (vzpostavitev varnostnega območja – klasične zaščite parlamenta; poslanski prejemki) ne bi vzbujala prevelike pozornosti. Ugled 10. Volkskammer je proti njenemu koncu vse bolj izginjal. Kar zadeva vstop NDR v ES, ga je ta podpirala, a je to vprašanje imelo drugoten značaj. Po ponovni nemški združitvi 3. oktobra 1990 so v Evropski parlament sprejeli 18 poslancev Volkskammer s statusom opazovalcev. Kot je leta 1990 na vprašanje, ali naj ES od ZRN in NDR pričakuje svojega 13. člana, odgovoril tedanji zahodnonemški zunanji minister Hans-Dietrich Genscher, ga Skupnost torej ni dobila, pač pa se je povečal eden od njenih dvanajstih.

Razvoju nekdanj vladajočih državnih komunističnih strank v NDR, Madžarski in Poljski se je posvetil Thorsten Holzhauser. Opozoril je, da je bila vsem trem postkomunističnim nasledstvenim strankam v zgodnjih 90. letih skupna opustitev načela demokratičnega centralizma, vodile so jih podobne osebnosti, zavzemale so se za »tretjo pot« med zahodnim kapitalizmom in sovjetskim realnim socializmom, preteklosti niso problematizirale, temveč pa so poudarjale domnevno pozitivne strani socializma, ob tem pa so izjavljale, da bodo v demokratično-kapitalistični razvoj vnesle »dobre stvari« realnega socializma. V nadaljnjih letih je med njimi prišlo do razlik. PDS je kritizirala parlamentarno demokracijo, madžarski in poljski postkomunisti pa so sprejemali demokratično-parlamentarni sistem. PDS je tudi ostro kritizirala Zahod in njegove institucije, v Madžarski in Poljski je bilo ravno obratno. Postkomunisti so odločilno prispevali k vključitvi svojih držav v EU in evroatlantske povezave. Na gospodarsko-političnem področju je PDS nihala med levim keynesijanstvom, socialističnimi tranzicijskimi strategijami in protikapitalistično retoriko, madžarski in poljski

postkomunisti pa so podprli tržno gospodarstvo in privatizacijo gospodarske strukture. Stranke so se razlikovale tudi po izvajanju svoje politike. PDS je bila programska stranka, ki so jo označevala notranja ideološka razhajanja, madžarske in poljske postkomuniste pa je vodil postideološki pragmatizem. Tako sta se na nekdanjem Vzhodu oblikovali dve postkomunistični usmeritvi. Usmeritev PDS je temeljila na protizahodnih tradicijah vzhodnega komunizma, kritiki zahodnega sistema in neoliberalizma, madžarski in poljski postkomunisti pa so s prevzemom zahodnega modela družbene ureditve – parlamentarizma, tržnega gospodarstva in evroatlantskih povezav – postali »vzorni učenci« demokratske Evrope.

S Holzhauserjevo razčlenitvijo je bilo izčrpano zadnje vsebinsko polje delavnice. V zaključni besedi ga je zaokrožil Kiran Klaus Patel (Maastricht University), ki je med drugim opozoril na pomen pravnega in kulturnozgodovinskega vidika v preučevanju parlamentarizma ter upoštevanja (tudi) pozitivističnega raziskovalnega pristopa, da ne bi prihajalo do teleoloških interpretacij.

O delavnici *Das 'demokratische Europa'? Demokratie- und Parlamentarismusgeschichte Europas seit 1970* (prvi dan jo je na Institut für Zeitgeschichte spremljala še dinamična okrogla miza *Europa – wie hältst Du's mit der Demokratie? Historische Perspektiven auf eine Schlüsselfrage europäischer Integration*, na kateri so sodelovali Dominik Geppert (Potsdam-Universität), Silke Mende in Martin Schulze Wessel (Ludwig-Maximilians-Universität, München), moderiral pa jo je Andreas Wirsching (Institut für Zeitgeschichte)), lahko na koncu zapišemo, da je bila dobrodošel prispevek k poglobljanju védenja o razvoju ES/EU v zadnjih, skoraj petdesetih letih. Delavnica je poudarila njegove ključne zgodovinske mejnike in na podlagi prizadevanja svojih snovalcev in udeležencev osmisli novo stopnjo v zgodovinenju uresničevanja evropske demokratske povezovalne misli. Pripomnimo pa naj, da vanjo niso zajeli tudi vprašanja jugovzhodne širitve EU.

Jurij Perovšek

Entering the Parliamentary Stage. Women in Parliament and Politics in International Comparison (Berlin, 6.– 8. marec 2019)

V organizaciji berlinske Komisije za zgodovino parlamentarizma in političnih strank (KGParl) ter soorganizaciji Katedre za zgodovino spola na Zgodovinskem inštitutu Friedrich-Schiller-Universität v Jeni, Inštituta za sodobno zgodovino Češke akademije znanosti (Praga) ter Masarykovega inštituta in arhiva Češke akademije znanosti (Praga) je v nemškem Bundestagu, natančneje v stavbi, posvečeni Marie Elisabeth Lüders, ob stoti obletnici vpeljave ženske volilne pravice v Nemčiji potekal